

CZU: 811.124'373.6/7

[https://doi.org/10.52505/1857-4300.2022.2\(317\).04](https://doi.org/10.52505/1857-4300.2022.2(317).04)

AFORISMELE ȘI EXPRESIILE LĂȚINE: CLASIFICĂRI ȘI INTERPRETĂRI

Eugenia MINCU

Doctor habilitat în filologie, conferențiar universitar

E-mail: jana_mincu@yahoo.fr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3774-2599>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

Dorina MACOVEI

Doctor în filologie

E-mail: dorinajulea@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5345-5725>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

Natalia ROTARI

Cercetător științific stagiar

E-mail: natasagolub87@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3882-2248>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

Cristina NEGRU

Cercetător științific stagiar

E-mail: cristinaa.negru99@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0049-2511>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

Latin Aphorisms and Phrases: Classifications and Interpretations

Abstract

In addition to updating classifications that have become traditional in analyzing Latin aphorisms and phrases (chronological perspective, *ab ovo* perspective), this article offers new perspectives to approach the Latin aphoristic corpus, such as the formal-semantic dimension, which allows attesting the phenomena of semantic increase, establishing relations of synonymy, antonymy, homonymy, inter- – intra-aphoristic levels, etc.; all these investigations are accompanied by etymological and semantic-pragmatic elucidations. The presence of figures of speech (antithesis, oxymoron, etc.) increases the degree of

expressiveness of Latin formulas. The interpretation of the hypernymy phenomenon is based on the three-dimensionality: ontology, deontology, gnoseology, their concepts having the status of hypernyms in establishing the semantic field.

Keywords: Latin aphoristic corpus, etymology, semantic-pragmatic approaches (*ad usum*).

Rezumat

Prezentul articol, pe lângă faptul că actualizează clasificări devenite tradiționale (perspectiva cronologică, perspectiva *ab ovo*) în analiza aforismelor și a expresiilor latine, propune noi perspective de abordare a corpusului aforistic savant, cum ar fi dimensiunea formal-semantică, care permite atestarea fenomenelor de expansiune semantică, stabilirea relațiilor de sinonimie, antonimie, omonimie, niveluri inter- – intraaforistice etc.; toate aceste investigații sunt însoțite de incursiuni etimologice și elucidări semantico-pragmatice. Prezența figurilor de stil (antiteza, oximoronul etc.) sporește gradul de expresivitate a formulelor latine. Explicarea fenomenului de hiperonimie are la bază tridimensionalitatea ontologie, deontologie, gnoseologie, iar conceptele acestora au statut de hiperonime în stabilirea câmpului semantic.

Cuvinte-cheie: corpus aforistic savant, etimologie, abordări semantico-pragmatice (*ad usum*).

Quidquid latine dictum, altum videtur – Tot ce se zice în latină, este înțelept

Introducere. Aforismele și expresiile latine oferă limbii latine statutul de „limbă de comunicare” prin excelență. Uzajul frecvent al corpusului savant (diverse domenii de activitate), popularizarea acestuia etc. demonstrează vitalitatea limbii latine, considerată model de formare științifică, personală și profesională (*Universalialia sunt realia et nomina (Esența lucrurilor și a numelor este universală)*). Actualizarea și interpretarea corpusului aforistic savant (care a trecut cu brio testul temporal), din perspective de cercetare semantico-pragmatică, oferă noi înțelegeri ale „lucrurilor” universale (echivalate cu spiritualitatea latină), întru revalorificarea acestuia și întru formarea „unei filogeneze a culturii” (Vianu, 2016, p. 25).

Drept surse de analiză a aforismelor și a expresiilor savante, au fost folosite următoarele lucrări: Anatol Ciobanu, Lidia Novac. *Mic dicționar latin-român de expresii consacrate* (2002); Lucian Jitaru. *Dicționar de maxime și expresii juridice latine* (2001); Eliza Mârza, Eleonora Ștefârța, Raisa Ghicavâi, Raisa Gladun, Nelly Negru. *Limba latină și bazele terminologiei medicale* (2006); Ala Bodlev-Tabanaru, Liliana Cojocaru, Natalia Luchianciuc-Melnic. *Dicționar tematic de maxime și expresii latine* (2011); I Berg. *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre* (1968).

Perspectiva cronologică (Maznic, 2014, p. 155-159). În sistematizarea formulelor latine, vizează următoarele realități:

a) **realitatea latină antică** (*sub rosa – ad litt. sub trandafir* „în taină, în secret”; în vechea Romă, trandafirul era simbol al confidenței); *Homo erectus* („omul drept”, „omul în picioare”) – *Omul vertical* (despre primul om care a adoptat o poziție verticală a corpului). Se consideră că ar fi trăit două milioane de ani în urmă, existența lui fiind asociată cu industria uneltelor de piatră și cu un protolimbaj (Rizal, Westaway, Zaim, Bergh, Bettis *et al.*, 2020, p. 381-385).

b) **realitatea medievală**: *Sub specie aeternitatis – Sub semnul eternității/Din perspectiva eternității*” (Benedict Spinoza), expresia latinească este una de ordin filosofo-religios și vizează categoria timpului infinit, a tot ceea ce este *univers* și *adevăr*.

c) **realitatea latină târzie** (formule solemne utilizate în ritualuri, formule bibliografice, expresii consacrate etc.): *Felicio Augusto, melior Traiano! – Fii mai norocos ca Augustus și mai bun ca Traian!* (formulă pronunțată în Senatul Roman la inaugurarea împăraților, folosită până în sec. IV *post Chr.*). Sintagma se referă la bunăstarea Imperiului Roman percepută în timpul domniilor lui Augustus (asociat cu favoarea divină) și a lui Traianus (*Optimus – Cel mai bun*, asociat cu modestia imperială); *Ubi tu, Gaius, ibi ego, Gaia – Unde ești tu, Gaius, acolo voi fi eu, Gaia* (formulă de fidelitate pronunțată în cadrul ceremoniei de căsătorie); *Urbi et orbi – ad litt. Cetății (Roma) și omenirii* (formulă de adresare, utilizată în decretele Vaticanului și în mesajele papale); *Banni nuptiarum – Contract nupțial (matrimonial)* (formulă utilizată în timpul ceremoniei de cununie în biserici) etc.

Perspectiva ab ovo (*ad litt. de la ou/de la naștere/de la început*; Horațiu, *Ars poetica*, v. 147); „poetul îl lauda pe Homer că acesta a început războiul de la mânia lui Ahile și nu *ab ovo*, adică de la nașterea frumoasei Elena, care – pretinde legenda – s-a născut din oul Ledei. Latinii foloseau formula cu sens de „să începem cu începutul” (Berg, 1968, p. 17) și implică următoarele surse (Maznic, 2014, p. 155-159):

a) **Mitologie**: Figurile mitologice atestate în aforistica latină sunt următoarele:

1. Jupiter, zeul cel mai des amintit, stare de lucruri explicată prin poziția înaltă pe care o deține; echivalarea lui Jupiter (*Jupiter Optimus Maximus – Jupiter Cel mai Înalt*): *Ab Jove principium – Să începem cu Jupiter (să începem cu cel mai important)*; *Cælo imperium Jovis extulit ales – Pasărea lui Jupiter a ridicat imperiul spre ceruri* (vulturul a fost numit de către poeți pasărea lui Jupiter); *Jamque opus exegi, quod nec Jovis ira, nec ignis, nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas* (Ovidius) – *Am finalizat deja o lucrare pe care nici mânia lui Jupiter, nici focul, nici sabia, nici bătrânețea devastatoare nu o pot distruge* etc.

2. Minerva, zeița romană a meșteșugurilor, a profesiilor, a artelor: *Tu nihil invita dices faciesve Minerva – Tu nu vei zice și nu vei face nimic fără voia Minervei* etc.

3. Apollo, zeul luminii și al soarelui, protectorul artelor (inclusiv, *ars medendi – arta medicală*): *Eris mihi magnus Apollo – Vei fi pentru mine marele meu Apollo* (Publius Vergilius Maro) etc.

b) Biblie: *Da gloriam Deo!* – Dă glorie lui Dumnezeu!/Slavă Domnului!; *Jesus Nazarenus Rex Judæorum* – Iisus din Nazaret, Regele Evreilor; *Ex Deo* – De la Zeu/De la Domnul; *Redde Caesari quae sunt Caesaris, et quae sunt Dei Deo* – Dă-i Cezarului cele ce sunt ale Cezarului și lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu (Matei: 22, 21). Este răspunsul lui Iisus (cu trimitere la o monedă, pe care era gravată efigia împăratului) la întrebarea fariseilor dacă trebuie să plătească tribut romanilor etc.

c) Evenimente istorice: *Tu quoque, mi fili Brute?! – Și tu, Brutus, fiul meu?!* – se consideră că acestea sunt ultimele cuvinte adresate lui Brutus (considerat persoană de încredere), pe care le-a rostit Iulius Cezar, zărindu-l printre asasinii săi. Actualmente, expresia desemnează trădarea din partea pseudoprietenilor, descoperirea trădării etc.

d) Realități romane: *Barba crescit, caput nescit* – Barba crește, dar mintea nu știe/Barba a crescut, dar nu și mintea; *Barba non facit philosophum* – Barba nu te face filosof etc. Grecii antici considerau barba un simbol al înțelepciunii și al cunoașterii. Barba era un marker al maturității și al poziției sociale. Ulterior, moda bărbii este suprimată de către Alexandru cel Mare, care dobândește putere asupra Greciei, deoarece pentru romani, prezența bărbii simboliza barbarismul (lipsa de educație), iar o față curată de bărbat era un indicator al civilizației.

Perspectiva formal-semantică. În continuare vom prezenta exemple de formule latine, în care sunt cuprinse sensurile proprii ale cuvintelor latinești; prin juxtapunere, acestea dau naștere unui nou lexem, împrumutat în limba română (prin intermediul altor limbi). Această modificare formală suscită estomparea sensului primar și achiziționarea de noi sensuri.

De exemplu: *Medica menta, non medicamentis*. Formula latină explică etimologia cuvântului *medicament*, cuvânt la ordinea de zi în tratarea bolilor și care relevă principiul hipocratic al medicației: *Medica menta* – (din verbul latin *medeor*, *mederi* „a vindeca, a trata, a îngriji, a prescrie” + *mens, mentis, f* „minte”) „tratează cu mintea”, pentru că *Medicamenta heroica in manu imperiti sunt, uti gladius in dextra furiosi (in dextra manu) – Medicamentele active (= heroinele) în mâna unui impertinent sunt ca o sabie în mâna (dreaptă) a furiosului*.

Formula latină *Res publica est res populi – Lucrul public este lucrul poporului* facilitează înțelegerea cuvântului *republică* (< lat. *res + publica* → *respublica, ae, f* „lucru public”), atestat în latină, inclusiv în expresii de tipul: *Actum est de Republica – ad litt. Actul este despre Republică/Este vorba de Republică; Principes mortales, respublica aeterna – Conducătorii sunt muritori, republica este eternă (veșnică)*.

În prezent, cuvântul *republică* este „un stat în care puterea executivă este exercitată de organe alese public (și periodic)”, dar și „formă de guvernământ în care organele supreme ale puterii de stat sunt alese pe un timp determinat; țară care are o formă de guvernământ de acest tip”.

Termenul *jurisprudență* desemnează „totalitatea hotărârilor pronunțate de organele de jurisdicție într-un anumit domeniu” și s-a format prin aglutinarea cuvintelor latine *juris* și *prudentia* (*ad litt.* „prudența dreptului, a legii”) care, inițial, avea sensul de „filosofie a dreptului”; ulterior, „analiza naturii dreptului și a sistemelor juridice”.

Actualmente, formula latină *juris prudentia* → *jurisprudență* este aplicată în domeniul respectiv de specialitate cu sensul de „soluție dată cu prilejul dezlegării unei cauze de către tribunale sau alte organe de jurisdicție, prin interpretarea unei norme prevăzute de lege sau de alt act normativ ori, în lipsă, prin determinarea normei juridice aplicabile cazului, cu ajutorul principiilor legislației”. Totuși, nu întotdeauna sunt atestate modificări semantice esențiale. Formula latină *bene merenti* este prezentă în dicționarele limbii române (dexonline.ro), care oferă următoarea explicație: „*bene-merenti* m. («celui ce a binemeritat»), medalie sau decorațiune română, creată de Carol în 1876 și dată celor ce au adus servicii literelor, științelor și artelor”); totodată, dicționarul explică adjectivul cu patru terminații *binemeritat*, *-ă*, *binemeritați*, *-te* „care este meritat cu prisosință”, parte a vocabularului fundamental al limbii române. Formula latină *manu scriptum* – *scris de mână* este baza cuvântului *manuscris* „text scris de mână sau, prin extensiune, dactilografiat; sinonim: *izvod*”.

Uneori, procesul de juxtapunere nu influențează semantica formulei latine: *Qui pro quo*, atestat în dicționar (*ibidem*) *quiproquo* – *ad litt.* *cine pentru ce*; totuși, se oferă și o altă explicație care vine să indice contextul de utilizare a acestei expresii latine: „confuzie de persoane sau de lucruri; intervertire”.

Perspectiva relații semantice. Corpusul aforistic latin exteriorizează procesele „de facere”, „modelare” ale lumii universale, generând prezența fenomenelor semantice (sinonimia, antonimia, omonimia etc.).

I) *Relații de sinonimie:*

Sinonimia, considerată un indicator al expresivității, are totuși o prezență redusă.

Câteva exemple: *Ab ovo* (Horatius, „*Ars poetica*”) „de la ou, de la origini, a începe cu începutul, a o lua de la „A” = *ab origine* „de la origine” = *ab initio* „de la început, de la capăt”, toate acestea sunt atestate în dicționarul limbii române (dexonline.ro).

Sinonimia, la nivel de aforisme și expresii latine, are la bază și:

- 1) Inversarea ordinii cuvintelor (Druță, 2013, p. 57), care nu alterează sensul cuvântului: *Avis rara* = *Rara avis* (Juvenalis) – *ad litt.* „pasăre rară (despre o persoană neordinară)”; *Non multa sed multum* = *Multum, non multa* (Quintilianus, „*De institutione oratoria*”, X, 1, 59; Pliniu cel Tânăr „*Epistulae*”, 7) „nu multe, ci mult; nu mulțimea cunoștințelor contează, ci calitatea lor. Trebuie să spui mult în cuvinte puține” (*ibidem*) etc.
- 2) Înlocuirea unui cuvânt, dar menținerea integrității semantice a aforismului:

Dura necessitas – *Necesitate dură* și varianta *Dira necessitas*. Traducătorul englez Bentley a propus să facă această modificare în textul lui Horațiu, considerând epitetul *dura* („dur, crud, inflexibil”) mai potrivit pentru substantivul *necessitas*, spre deosebire de *dira* („sinistru, îngrozitor, feroce”).

Lupus pilum mutat, non mentem – *Lupul își schimbă părul, dar nu și mintea*. Se consideră că original este aforismul *Vulpes pilum mutat, non mores* – *Vulpea își schimbă pielea, dar nu și moravurile (viciile)* (Suetonius).

II) *Relații de antonimie:*

Acest tip de relații este susceptibilă de a reflecta opoziția de sens dintre aforisme (nivel interaforistic), dar se atestă și per aforism (nivel intraaforistic), adică este un tip de relații semantice între unități lexicale, care dețin semnificații opozante. Lingvista Angela Bidu-Vrănceanu menționează: „Antonimia este o relație semantică privilegiată, dar care, prin rigiditatea condițiilor cerute, are o prezență limitată atât în limbajul lexicului comun, cât și în lexicul specializat, pentru că numele cu referent concret nu au antonime” (2007, p. 130).

Așadar, în corpusul aforistic, se atestă o „prezență limitată” a antonimelor, la nivel de conținut, redată formal prin următoarele mijloace lingvistice:

1) *Prepozițiile de negație non, in-* (în limba română – prefixele de negație *ne-, in-*):

- *Persona grata* „persoană agreată de un guvern pe lângă care este acreditată diplomatic” ≠ *Persona non grata* „denumire folosită pentru a desemna un reprezentant diplomatic despre care statul în care a fost acreditat declară că trebuie să-și înceteze activitatea pe teritoriul respectiv; persoană indezirabilă”.
- *Lex certa* „lege certă” ≠ *Lex incerta* „lege incertă”, formule utilizate în jurisprudență.
- *Lex scripta* „lege scrisă; principiul legalității în sfera dreptului penal internațional” ≠ *Lex non scripta* „lege nescrisă”, formulă ce se atribuie valorilor general umane. Aici ne putem referi mai degrabă la stabilirea unor relații de pseudoantonimie.

2) *Prepoziții care se află în relații de antonimie ante „înainte” ≠ post „după”:*

- *Post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum* – *O prietenie de încredere (adevărată) trebuie pusă la încercare*.

3) *Așa-numitele „lexeme polare”* (Stoichițoiu-Ichim, 2001, p. 133-134), care induc o antonimie relativă (criteriul etimologico-semantic).

Referindu-se la etimologia antonimelor, Nuaré menționa: „În limbă niciodată nu apare o noțiune care să nu conțină concomitent și opoziția sa, generată chiar în momentul apariției noțiunii” (*apud* Danilenko, 1977, p. 2).

Relația de antonimie (Bidu-Vrănceanu, 2007, p. 130) este stabilită riguros la nivelul sistemului, în funcție de criterii logice – relația dintre contrarii sau relația dintre contradictorii.

a) Antonimie contrară: *viață ≠ moarte; tânăr ≠ bătrân, senil* (vârstele omului); *cap ≠ călcâi* (corpul uman) etc.

Ad vitam „pentru viață, numai în timpul vieții” \neq *ad mortem* „până la moarte”, cu pretenții de a stabili o relație semantică de sinonimie între aceste două formule latine, făcând trimitere la conceptul „viață”. Expresia *ad vitam*, completată cu adjectivul *aeternam* (adjectiv cu trei terminații *aeternus, a, um*): *ad vitam aeternam* „spre viață veșnică, spre eternitate, pentru viață veșnică (pentru totdeauna, pentru vecie)” face trimitere la conceptul „moarte”; atestăm relații de antonimie interaforistică (*ad vitam ≠ ad vitam aeternam*), dar și de sinonimie (*ad vitam aeternam = ad mortem*).

Deseori cuvintele aflate într-o relație de antonimie sunt parte a aforismului; menționăm o antonimie intraaforistică: *A bove majori discit arare minor – De la boul bătrân învață a ara cel tânăr; Juvenes plura loquuntur, senes utiliora – Tinerii vorbesc mai mult, bătrânii – mai util* etc.

A capite ad calcem – ad litt. Din cap până la încălțăminte (= călcâi)/Din cap până în talpă/Din creștet până în talpă (capul (= creștetul) este segmentul superior al corpului uman, iar talpa – punctul inferior).

b) Antonimie care exprimă opoziție calitativă: *dulce ≠ amar* etc.; nivel intraaforistic: *Dulcia quandoque amara fieri – Uneori cele dulci devin amare; Radices litterarum amarae sunt, fructus dulces – Rădăcinile învățaturii (educației) sunt amare, fructele sunt dulci* etc.

c) Antonimie care exprimă opoziție de acțiune, proprietate, semn etc. Acest tip de antonimie se atestă la nivel interaforistic: *a învinge ≠ a pierde: In hoc signo vinces! – ad litt. Cu acest semn vei învinge! ≠ Qui totum vult, totum perdit – ad litt. Cine vrea totul, pierde totul* etc.

III) Relații de omonimie:

„Cuvintele cu mai multe sensuri – scrie academicianul Iorgu Iordan – se numesc omonime” (1956, p. 39) sau, în opinia lui Theodor Hristea, „omonimele sunt două sau mai multe cuvinte identice din punct de vedere formal și complet diferite în ceea ce privește sensul” (1984, p. 21). Literatura de specialitate menționează următorii factori etiologici în stabilirea relației de omonimie: degradarea polisemiei, împrumuturile, terminologia populară, coincidența fonică etc. În continuare, ne vom referi la fenomenul de degradare a polisemiei, drept forță motrice în dezvoltarea omonimiei la nivel de aforisme și expresii latine. Dezagregarea polisemiei produce omonimia semantică (Ullmann, 1962, p. 221). În delimitarea omonimelor, având drept reper degradarea polisemiei, se axează pe criteriul semantic: estomparea sensului și a motivației cuvântului (Vinogradov, 1953, p. 13, 26, 27).

În cele ce urmează, propunem analiza latinescului *pectus, pectoris, n* din perspectiva degradării semantice. Cuvântul latinesc *pectus, oris, n* „piept” este supus dezagregării semantice, inclusiv în sintagmele latine: 1) „curaj”: *forti pectore – cu piept tare (dârz)*; 2) „inimă, suflet”: *toto pectore amare – a iubi din tot pieptul (din toată inima, din tot sufletul)*; 3) „aspirație”: *aspicies, quantum dederis mihi pectoris –*

ceea ce vine din pieptul meu; 4) „minte, gândire”: *toto pectore cogitare* – a cugeta din tot pieptul; 5) „stomac”: *pectore egerere dapes* – în piept (= stomac) ultima masă (Dvoretzki, 1976, p. 734). Parte componentă a formulelor latine, lexemul își menține abilitățile semantice, stabilind relații de omonimie:

1) „suflet”, „inimă”: *Ab imo/immo pectore* – Din adâncul sufletului (inimii). Este prezentă relația de meronimie parte-întreg: piept → inimă → suflet (deoarece se consideră că sediul sufletului este inima).

Alte exemple: *Deus est in pectore nostro* – Dumnezeu este în pieptul (sufletul) nostru (în inima noastră) (Ovidius); *Pectus est quod disertos facit* – Inima (sufletul) este cea (cel) care ne face elocvenți. Ultimul aforism face trimitere la omul-personalitate; la abilitățile de gândire, cugetare, care vin din pieptul acestuia și care depind, în mod direct, de inima omului.

2) „stomac”: *Omne supervacuum pleno de pectore manat* – Tot ceea ce este de prisos curge din inima plină (stomacul plin).

Perspectiva stilistică (antiteza, oximoronul). De asemenea, menționăm prezența figurilor de stil, la nivel intraaforistic:

Ars longa, vita brevis – ad litt. Arta e lungă, viața e scurtă (varianta latină a primului aforism hipocratic); *Principes mortales, respublica aeterna* – Conducătorii sunt muritori, republica este eternă (veșnică).

În formula latină *Fructu non foliis arborem aestima* – Estimează (apreciază) un arbore după fructe și nu după frunze, este atestată opoziția netradițională fruct/frunză, care are la bază pragmatismul uman; fructul semnificând rezultatul (consumabil) unei activități umane, frunza făcând trimitere la aspectul estetic al acestei activități. Tot aici, sunt omniprezente asocierile contextuale, constituite în baza relației de meronimie: *Qui vitia odit, homines odit* – Cine urăște viciile, urăște oamenii, viciile fiind considerate parte componentă a ființei umane (vezi în continuare *hiperonimia*).

Menționăm, de asemenea, prezența oximoronului (asocierea paradoxală a doi termeni incongruenți și aparent incompatibili) în corpusul aforistic: *Festina lenti!* – Grăbește-te lent (încet)!; *Dulce periculum* – Dulce pericol; *Dulce bellum* – Dulce război etc.

Perspectiva conceptuală (hipo-/hiperonimică). În articolul *L'hyponymie dans la structuration des terminologies* (1990, p. 79-86), Pierre Lerat face o tratare a hiperonimiei, având drept reper „conceptologia lui Wüster” – raportul semantic între diferite unități lexicale. Transpoziționat în corpusul aforistic savant (ansamblu de unități conceptuale), fenomenul exteriorizează interacțiunea logică ierarhică a unităților conceptuale.

Hiperonimul formează raportul între o noțiune generică și o noțiune pe care o cumulează. Astfel, hiperonimia (< gr. *hyper* „de asupra” + < gr. *onoma* „nume”) este rezultatul cumulării logice de caracteristici, formând limita superioară,

iar hiponimia (< gr. *hypo* „sub” + < gr. *onoma* „nume”) este limita inferioară. Ambele exteriorizează structurile paradigmatică ce țin de un câmp semantic.

Pornind de la tridimensionalitatea ontologie, deontologie, gnoseologie, corpul aforistic savant are drept hiperonime conceptele acestora (v. Mincu, Macovei, Rotari, Negru, 2021, p. 100-103).

Aceste hiperonime au un rol logico-semantic definitiv în stabilirea unei relații semantice de subordonare, care implică „ierarhizarea conceptual-semantică și care, la rândul ei, presupune o abordare relațională a unităților de limbă în lexicul comun și în cel specializat” (Bidu-Vrănceanu, 2007, p. 136). Corpul aforistic nu este o excepție.

De exemplu: Hiperonimul *homo, inis, m* subordonează conceptele:

- a) Om (corp fizic, calități fizice): *corp, cap, trunchi, piept, inimă* etc.;
- b) Om (corp mental, spirit): *gândire, studiu* etc.;
- c) Om (corp al sufletului): *univers, viață – moarte, calități* etc.

Model: **Homo, inis, m** (corp fizic, dimensiunea ontologică)

Corpus, oris, n – Corp: *Labor corpus firmat – Munca întărește corpul; Mollities corpus debilitat – Moleșirea relaxează corpul* (Linée); *Non est census supersalutis corporis* (varianta *Non est census super censum salutis corporis*) – *Nu este nimic mai de preț decât sănătatea (corpului); Mens sana in corpore sano bonum magnum est* – *O minte sănătoasă într-un corp sănătos este o avere* (Iuvenalis) etc.

Segmente ale corpului uman:

1. Segmentul *caput, itis, n – Cap:*

Caput, itis, n – Cap: *Barba crescit, caput nescit – Barba crește, capul nu știe; caput Medusae – ad litt. capul meduzei, angiopatie congenitală.*

Facies, ei, f – Față: *Facies Hippocratica – față hipocratică/fața muribundului.*

Oculus, i, m – Ochi: *Oculi plus vident quam oculus – Mai mulți ochi văd mai mult decât unul; De visu – Cu propriii ochi; Ad oculos – Înaintea ochilor/Vizibil.*

Auris, is, f – Ureche: *Homines amplius oculis, quam auribus credunt – Oamenii cred mai mult ochilor decât urechilor; Qui habet aures audiendi, audiat – Cine are urechi de auzit, să audă* (Evanghelia după Matei).

Lingua, ae, f – Limbă: *Lapsus linguae – Greșeală de exprimare; Favete linguis! – ad litt. Păziți-vă limbile!/ Liniște, nu tulburați solemnitățile!, formulă de cult a preoților romani; De lingua stulta, incommoda multa – De la o limbă proastă vin multe neplăceri etc.*

2. Segmentul *trunchus, i, m – Trunchi:*

Pectus, oris, n – Piept: *Pectus est quod disertos facit – Inima (sufletul) este cea (cel) care ne face elocvenți.*

Venter, tris, m – Ventru: *Ex ventre crasso tenuem sensum non nasci – O sensibilitate fină nu apare dintr-o burtă grasă.*

Venter, tris, m/Stomachus, i, m – Stomac: *Plenus venter non studet libenter – Ventrul (burta) plin nu învață cu plăcere; Epistula plena stomachi – Epistula plină a stomacului „indispoziție”.*

Dorsum, i, n/dorsus, i, m – Spate: *Dorsus totus prurit – Tot spatele îl mănâncă! A-l mânca spatele (pe cineva).*

3. Segmentele membrum superiore et membrum inferiore – Segmentele membre superioare și membre inferioare:

Manus, us, f – Mână: *Manu scriptum – Scris de mână, manuscris; Manus manum lavat – O mână spală pe alta (Epiharm).*

Digitus, i, m – Deget: *At pulchrum est digito monstrari et dicier: hic est! – O, este frumos atunci când ești arătat cu degetul și îți se spune: „Acesta este!” etc.*

Pes, pedis, m – Picior: *Sesquipedalia verba – Cuvinte lungi de un picior și jumătate; Nunc este bibendum, nunc pede libero pulsanda tellus! – Acum să bem, acum să batem cu piciorul, liber (în voce), pământul!*

Fiecare dintre aceste segmente pot implica hiponime, în situația în care nu ating limita inferioară, de exemplu:

Stomachus, i, m – Stomac: *Difficile est habere bonum stomachum – Este dificil să ai un stomac bun → manduco, ere – Homini cibus utilissimus est simplex – Mâncarea obișnuită este cea mai utilă pentru oameni → simpulum, i, m – Excitabat enim fluctus in simpulo – A stârni furtuna într-o lingură etc.*

Manduco, ere – A mânca (aportul alimentar) → **fames, is, f** (senzația de foame) – *Fames artium magister – Foamea – profesor al artelor → nutrimen, inis, n* (regim de alimentare) – *Ut sis nocte levis, sit cena brevis – Dacă vrei să dormi bine, mănâncă puțin; Homini cibus utilissimus est simplex – Alimentația naturală este cea mai folositoare → vita, ae, f* (principiu al vieții) – *Edimus, ut vivamus, non vivimus ut edamus – Mâncăm ca să trăim, dar nu trăim ca să mâncăm.*

Bibo, ere – A bea: *Nunc est bibendum – Acum să bem! (Horatius) din Nunc este bibendum, nunc pede libero pulsanda tellus! – Acum să bem, acum să batem cu piciorul, liber (în voce), pământul! Poetul salută victoria romanilor și este un îndemn entuziast la sărbătorirea unui mare succes → vinum, i, m In vino veritas! – Adevărul este în vin! etc.*

În baza acestui model (atribuit la dimensiunea ontologică) pot fi dezvoltate și alte câmpuri complexe conceptual-semantice, dimensiunile ontologie, deontologie, gnoseologie.

Tot aici, menționăm că relațiile de hiperonimie – hiponimie sunt omniprezente nemijlocit în cadrul relațiilor parte-întreg: *Ab uno disce omnes – După unul, îi poți cunoaște pe toți/După unul îi poți judeca pe toți* (Publius Vergilius Maro, „Aeneis”); *Ab uno ad omnes – De la unul la toți etc.*

Concluzii. Corpusul aforistic latin este supus unui proces de modelare continuu, dată fiind reactualizarea (uzuală, domeniială). Sunt analizate formule semantice care, prin conjuncție, au format noi cuvinte: *res publica → republică; medica*

mentis → *medicamente* etc. Fenomenele semantice sunt omniprezente (sinonimia, antonimia, omonimia etc.). S-au identificat situații de sinonimie, la nivel de formulă latină, care au drept reper inversia ordinii, substituirea unui cuvânt etc. În pofida faptului că „numele cu referent concret nu au antonime”, în corpusul aforistic latin antonimia are o existență, fie și limitată. Sunt atestate, în special, situații de antonimie (interaforistică și intraaforistică). Variabilitatea cuvintelor latine generează cameleonismul, desemantizarea (parțială sau totală) permite noi includeri semantice și este generatoare de așa fenomene semantice ca omonimia etc. Hiponimia și hiperonimia atestată exteriorizează fenomenul de interacțiune logică ierarhică a unităților conceptuale: om → corp fizic; om → corp mental; om → suflet etc. care, atribuite conceptelor tridimensionalității – ontologie, deontologie, gnoseologie, deschid noi perspective de abordare a spiritualității antice. Limba latină rămâne a fi „limbă de comunicare” prin excelență, de înțelegere a realității, de cultivare a valorilor universal-existențiale.

Referințe bibliografice:

BERG, I. *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*. București: Știința, 1968. [online]. Disponibil: [DICTIONARE – fdocuments.in_dictionar-cuvinte-expresii-citate-celebrel.pdf](#) [citată 14.01.2022]

BIDU-VRĂNCEANU, Angela. *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*. București: Editura Universității din București, 2007.

BODLEV-TABANARU, Ala, COJOCARU, Liliana, LUCHIANCIUC-MELNIC, Natalia. *Dicționar tematic de maxime și expresii latine*. Cahul: Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul, 2011.

CIOBANU, Anatol, NOVAC, Lidia. *Mic dicționar latin-român de expresii consacrate*. Chișinău: Museum, 2002.

Danilenko = ДАНИЛЕНКО, Валентин. *Лексика языка науки. Терминология. Авторефер. дисс. на соиск. учен. степени д-ра филолог. наук*. Москва: АН СССР, Ин-т рус. языка, 1977.

DRUȚĂ, Inga. *Dinamica terminologiei românești sub impactul traducerii*. Chișinău: CEP USM, 2013.

Dvoretiski = ДВОРЕЦКИЙ, Иосиф. *Латинско-русский словарь*. Москва: Издательство Русский язык, 1976.

HRISTEA, Theodor. *Sinteze de limba română*. București: Albatros, 1984.

IODAN, Iorgu. *Limba română contemporană*. București: Editura Ministerului Învățământului, 1956.

JITARU, Lucian. *Dicționar de maxime și expresii juridice latine*. Chișinău: Museum, 2001.

LERAT, Pierre. L'hyperonymie dans la structuration des terminologies. În: *Languages*, 1990, vol. 25, p. 79-86.

MAZNIC, Silvia. Aforistica latină: încercări de clasificare. În: *Limba română* (Chișinău). 2014, nr. 4, p. 155-159.

MĂRZA, Eliza, ȘTEFĂRȚA, Eleonora, GHICAVĂI, Raisa, GLADUN, Raisa, NEGRU Nelly. *Limba latină și bazele terminologiei medicale*. Chișinău: CEP Medicina, 2006.

MINCU, Eugenia, MACOVEI, Dorina, ROTARU Natalia, NEGRU Cristina. Corpusul aforistic latin: sumă a valorilor existențiale universale și didactică. În: *Lecturi in memoriam acad. Silviu Berejan*. Ediția 5, 10 noiembrie 2021, Chișinău: Pro Libra, 2021, p. 100-103.

RIZAL, Yan, WESTAWAY, Kira E., ZAIM, Yahdi, van den BERGH, Gerrit D., BETTIS, E. Arthur *et al.* Last appearance of Homo erectus at Ngandong, Java, 117000–108000 years ago. În: *Nature*, 2020, p. 381-385.

STOICHIȚOIU-ICHIM, Adriana. *Semiotica discursului juridic*. București: Editura Universității din București, 2001.

ULLMANN, Stephen. *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Jackson, Son & Co, 1962.

VIANU, Tudor. *Dicționar de maxime comentat*. București: Saeculum, 2016.

Vinogradov = ВИНОГРАДОВ, Виктор. Основные типы лексических значений слова. În: *Вопросы языкознания*. 1953, nr. 5, c. 13-27.

Surse:

Dexonline.ro = <https://dexonline.ro/definitie/>

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.